

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I
REHABILITACIJU**

**U SUSRET INKLUZIJI –
DILEME U TEORIJI I PRAKSI**

*Priredio
Dobrivoje Radovanović*

Beograd, 2008.

**EDICIJA:
radovi i monografije**

„U SUSRET INKLUZIJI – DILEME U TEORIJI I PRAKSI“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Dragan Rapaić,
Prof. dr Nenad Glumbić, Prof. dr Sanja Đoković, Doc. dr Vesna Vučinić,
Prof. dr Mile Vuković, Prof. dr Svetlana Slavnić*

Recenzenti
*Prof. dr Stane Košir
Doc. dr sci. Senka Sardelić*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
350

ISBN 978-86-80113-71-5

**Objavljivanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije**

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

UPOTREBA TEMPORALNIH SUBJUNKTORA KOD DECE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA

Maja P. Ivanović

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

U radu se iznose rezultati ispitivanja upotrebe temporalnih subjunktora u jeziku dece mlađeg školskog uzrasta. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 200 ispitanika koji su podeljeni u pet uzrasnih grupa, tj. po 40 učenika I, II, III, IV i V razreda. Za potrebe ovog istraživanja, specijalno je sačinjen jezički korpus. Korpus se sastoji od petnaest obaveštajnih komunikativnih rečenica u okviru kojih postoji po jedna vremenska klauza sa značenjem priloške odredbe za vreme ili priloške odredbe za meru vremena. Cilj ovakvog ispitivanja je bio da se utvrdi postoji li korelacija između upotrebe temporalnih subjunktora i kognitivnog razvoja dece mlađeg školskog uzrasta. Na osnovu dobijenih rezultata može se izneti tvrdnja da upotreba temporalnih subjunktora korelira sa kognitivnim razvojem dece mlađeg školskog uzrasta, odnosno da se potvrdila pretpostavka da su deca između osme i jedanaeste godine još uvek u fazi proširivanja sintaksičke kompetencije.

Ključne reči: subjunktori, temporalni subjunktori, temporalne zavisne klauze, jezička kompetencija, sintaksička kompetencija, proširivanje sintaksičke kompetencije

I

Prvi obimniji i značajniji radovi koji su obrađivali veznike u okviru štokavskog standardnojezičkog dijasistema naglašavali su značaj veznika kao vrste reči. Tako je Tomo Maretić, autor prve opsežnije studije o veznicima u slovenskim jezicima (Maretić:1931) smatrao veznike jednim od najzanimljivijih poglavlja u sintaksi. On je u svojoj izuzetno vrednoj studiji izneo stav da veznici pre svega izražavaju relacije, ali je i skrenuo pažnju na semantički aspekt njihovog proučavanja (Popović,1982:27).

Aleksandar Belić se takođe u svom dugogodišnjem bavljenju jezičkom strukturom zanimao i za ovu vrstu reči. On govori o značaju veznika, da su oni bitan deo jezičke strukture jer jasnije određuju odnos među rečenicama.

Mihailo Stevanović smatra da je za proučavanje odnosa među rečenicama, kao i među pojedinim rečima od izuzetnog značaja što detaljnije poznavanje veznika i njihovih funkcija (Stevanović, 1986:788). Stevanović, kao i Belić, razlikuje naporedne i zavisne odnose, odnosno razlikuje parataksičke i hipotaksičke odnose, ali takođe ističe da veznici i veznički spojevi nisu jedine jezičke jedinice kojima se signalizira vrsta rečenice (Stevanović,1986:790). Veznici i veznički spojevi su jezičke jedinice čija je primarna funkcija da povežu reči ili druge, više sintaksičke konstrukcije. Prema tradicionalnoj podeli dele se na koordinativne veznike i subordinativne veznike (Kristal,1985:275).

Da se označi veza funkcionalno naporednih jedinica u upotrebi je nekoliko termina: naporednost, nezavisnost, koordinacija i parataksa (Popović,2000:351). Kada se dve ili više rečenica vezuju ovakvim odnosom govorimo o nezavisnosloženim rečenicama. Tipovi naporednih odnosa poseduju i izvesna specifična obeležja, a to su veznici sastavnog (*i, pa, te, ni, niti*), rastavnog (*ili*), suprotnog (*a, ali, no, nego, već*), isključnog (*samo što, jedino što*) i zaključnog (*dakle, prema tome*) odnosa.

Samostalnost naporednih rečenica u parataksi ne znači njihovu apsolutnu nezavisnost, već samo sintaksičku. Na semantičkom planu su sve naporedne klauze ipak deo jedne veće celine koju čine zajedno sa ostalim klauzama u okviru komunikativne rečenice. Osim toga, nezavisne klauze koje su samostalno upotrebljene nemaju isto značenje koje imaju kao deo nekog naporednog odnosa, tj.kao deo neke kompleksnije celine.

Različiti tipovi zavisnih klauza, sa druge strane, obeležavaju se takođe uglavnom pomoćnim rečima. S obzirom na to da oni uvode zavisnu klauzu i inkorporiraju je u komunikativnu rečenicu, takve reči zovemo **subordinatorima**. Najtipičnija i najčešća vrsta subordinatora su zavisni, subordinativni, hipotaksički veznici i veznički spojevi: *da, kad, dok, pošto, čim, jer, iako, mada, kako, pre nego, kao da, nego da...*

Sve zavisne klauze odlikuje i sintaksička i semantička zavisnost. Pored toga, asindetizam (odsustvo, nepostojanje veznika) je znatno ređi kod zavisnih, a upadljivo češći kod nezavisnosloženih rečenica (Stevanović:1986).

Termin **subjunktor** je u naša lingvistička ispitivanja i terminologiju stigao preko predstavnika nemačke lingvističke škole – Engela. Engel je razlučio pojmove **konjunktora i subjunktora** – koji se u tradicionalnoj nauci o jeziku odnose na koordinativne i subordinativne veznike. Ovo razgraničenje tradicionalnih konjunkcija na dva podskupa: konjunktore i subjunktore vodi prema definitivnom zaključku da veznike ovih dvaju tipova nije moguće definisati kao jednu vrstu reči (Popović,1982:3).

Subjunkt ili subjunktor je jedna podvrsta adverbijala, zajedno sa **adjunktima** (fakultativni ili sekundarni rečenični konstituenti), **disjunktima** (odnosi tipa ili/ili) i **konjunktima** (veznici ili veznički adverbijali). Subjunktori su ranije bili svrstavani u disjunkte, ali se prema si-

ntaksičkim i semantičkim karakteristikama dovoljno razlikuju od njih, te su tako postali ravnopravni s ostalim vrstama, i uglavnom imaju podređenu funkciju u odnosu na druge konstituente klauze (Kristal:1985).

U ovom radu će kao **temporalni subjunktori** biti tretirane jezičke jedinice koje uvode temporalnu klauzu, odnosno oni veznici i veznički spojevi koji se javljaju kao markeri temporalne klauze sa funkcijom odredbe za vreme ili odredbe mere vremena.

II

U okviru sintaksičkog sistema srpskog jezika, zavisne klauze obrazuju poseban podsistem. Njega čini deset različitih vrsta klauza sa konstituentskom funkcijom u okviru komunikativne rečenice, a u okviru ovih vrsta postoje uži, konkretniji tipovi. Jedna vrsta zavisnih klauza su **vremenske ili temporalne rečenice**. Ove rečenice imaju vremensko značenje i uglavnom imaju funkcije odredbe vremena (vremensko značenje u užem smislu) ili odredbe mere vremena u složenoj komunikativnoj rečenici (Ivanović,2007:85). Subordinatori ovih klauza su temporalni subjunktori (veznici i veznički spojevi): **kad,dok, pošto, nakon što, čim, samo što, tek što, pre nego što, otkad i otkako**.

S obzirom na činjenicu da se sintaksička kompetencija znatno proširuje kod dece u nižim razredima osnovne škole, i s obzirom na činjenicu da je shvatanje vremenskih odnosa u jeziku složenija pojava posmatrano i sa sintaksičkog i sa semantičkog aspekta; u ovo istraživanje se pošlo sa pretpostavkom da će deca na pomenutom uzrastu nailaziti na teškoće pri upotrebi glavnih obeležja vremenskih odnosa – temporalnih subjunktora. Takođe, značajan podsticaj ovom ispitivanju predstavljalo je i istraživanje čiji su rezultati objavljeni u radu *Agramatična produkcija i semantička „zbrka“ kod dece ranog školskog uzrasta* (Kašić:2002). Prema ovim rezultatima, među prvima se usvajaju zavisne klauze s dopunskom konstituentskom funkcijom (izrična, namerna, posledična) i konstituentskom funkcijom imeničkih odredbi (odnosna). Od zavisnih klauza s konstituentskom funkcijom glagolskih odredbi usvajaju se načinska, mesna i vremenska nešto ranije, dok se dopusna, uzročna i uslovna zavisna klauza usvajaju tek između jedanaeste i dvanaeste godine (Kašić:2002).

Termini jezička i sintaksička kompetencija se najčešće upotrebljavaju kao sinonimi. Da bi produkovalo osnovnu sintaksičku jedinicu, dete mora imati fonološku kompetenciju (sposobnost za odabir određene kombinacije fonema koje će konkretno artikulirati), morfološku kompetenciju (sposobnost za odabir jednog oblika reči kojim se izražava određena gramatička kategorija), i leksičko-semantičku kompetenciju (sposobnost za izbor odgovarajućih leksema) (Kašić, Borota:2003).

Razvoj sintaksičkog sistema kod dece traje skoro čitavih deset godina-od druge do jedanaeste godine života. Sintaksički razvoj u ovom

periodu obuhvata dve faze: fazu aktivnog sintaksičkog razvoja između druge i pete godine u kojoj se usvaja elementarna sintaksička struktura maternjeg jezika. Druga faza razvoja obuhvata period između šeste i jedanaeste godine i uglavnom je zovemo **fazom proširivanja sintaksičke kompetencije** (Kašić, Borota:2003).

Ono što posebno treba ovde istaći jeste činjenica da se samo mali broj složenijih konstrukcija usvaja pre polaska u školu (Kristal, 1995:243).

III

Istraživanje je sprovedeno u Osnovnoj školi „Pavle Savić“ u Beogradu. Ispitano je 200 učenika koji su podeljeni u pet uzrasnih grupa. U svakoj grupi je bilo po 40 učenika I, II, III, IV i V razreda. Svim ispitanicima je dat isti jezički korpus za procenu upotrebe temporalnih subjunktora. Korpus koji je specijalno sačinjen za ovo istraživanje imao je 15 obaveštajnih komunikativnih rečenica u kojima je postojala klauza sa funkcijom priloške odredbe za vreme u okviru komunikativne rečenice, ili vremenska rečenica sa funkcijom priloške odredbe mere vremena takođe u okviru šire, komunikativne rečenice. Ispitanici su imali zadatak da izostavljenu reč iz zgrade napišu na predviđenoj crti. Izostavljena reč se odnosila na veznik ili veznički spoj koji je karakterističan za vremenske klauze, a od dece se očekivalo da od ponuđenih subjunktora koji su formalna obeležja i drugih tipova zavisnih klauza odaberu temporalni i na taj način oforme gramatičnu rečenicu svog maternjeg jezika.

Kod svih subjunktora koji su ponuđeni u zagradama, ukoliko se upotrebe odgovarajući (temporalni subjunktori) za povezivanje i uvođenje temporalnih rečenica, prema deskriptivnim pravilima srpskog jezika može se formirati gramatična rečenica. U pojedinim rečenicama iz korpusa, ukoliko bi se upotrebio neki drugi veznik, odnosno neka od ponuđenih opcija, moguće je bilo oformiti pseudozavisnu rečenicu. Takođe, neodgovarajući izbor veznika formirao bi i negramatične nizove koje ne bi potvrdio nijedan odrasli izvorni govornik srpskog jezika.

Svim ispitanicima srpski je bio maternji jezik i svi su pristupili obavljanju postavljenih zadataka tek pošto su im date detaljne instrukcije i dodatna objašnjenja u vezi s njihovim zadatkom. Tokom samog ispitivanja vodilo se računa da svaki učenik zaista samostalno uradi ono što se od njega traži.

Pošto su se veznici i veznički spojevi zavisnih klauza koji su ponuđeni ispitanicima mogli upotrebiti za formiranje pseudozavisnih rečenica (pseudouzročnih, pseudodopusnih...), pretpostavka je bila da će deca mlađeg školskog uzrasta (zbog složenosti usvajanja temporalnih klauza) imati više teškoće u razumevanju i produkovanju temporalnih subjunktora, te će u njihovim odgovorima preovladavati negramatične konstrukcije kao i odgovori sa oformljenim pseudozavisnim rečenicama, a

od dece starijeg uzrasta (u okviru ispitivanog) se očekivalo da će dati veći broj adekvatnih odgovora i formirati gramatične rečenice srpskog jezika.

IV

U analizi rezultata posebno se vodilo računa o postignuću svakog ispitanika, svake uzrasne grupe, kao i o postignuću na pojedinačnim zadacima. Na tabelama i grafikonima predstavljeni su podaci do kojih se došlo iscrpnom statističkom analizom. Svi dobijeni odgovori klasifikovani su u četiri grupe. Prvu grupu odgovora čine *adekvatni odgovori*. U nju su svrstani svi odgovori koji su odgovarajućim izborom lekseme formirali gramatične iskaze, sa stanovišta odraslih izvornih govornika srpskog jezika. Da bi ponuđena rečenica bila potvrđena od strane odraslih izvornih govornika srpskog jezika, ispitanici su morali odabrati temporalni subjunktor da bi time postigli očekivano adekvatno rešenje zadataka koji su pred njih postavljeni. Gramatičnost podrazumeva saobraženost rečenice pravilima koja funkcionišu u okviru gramatičkog sistema nekog jezika. Zadatke koji nisu rešeni i u kojima nijedan odgovor nije ponuđen, dakle tamo gde nije bilo nikakvog odgovora, označili smo kao *nepostojanje odgovora*. Pored ovih neupisanih odgovora u ovu grupu svrstani su i dobijeni odgovori koji nisu ponuđeni u zagradi, odgovori koji su ispitanici sami ponudili. Odgovori ovoga tipa su uglavnom podrazumevali izbor neke nove, neponuđene lekseme koja ne stvara negramatičan niz, ali svakako utiče na promenu značenja čitave konstrukcije, odnosno menja smisao iskaza. Treći tip odgovora koji smo izdvojili u ovom ispitivanju predstavljaju odgovori u kojima je oformljena neka od pseudozavisnih rečenica. *Odgovori sa pseudozavisnim rečenicama* su dobijani kada su ispitanici birali neki drugi od ponuđenih veznika iz zagrade, ili veznički spoj i na taj način formirali pseudouzročne, ili pseudodopusne rečenice. Četvrtu grupu odgovora čine *negramatični odgovori*. Ovde bi trebalo skrenuti pažnju na različita značenja termina negramatičnost i agramatizam. Terminom **negramatičnost** označavaju se nizovi jezičkih elemenata koji su kombinovani na način koji ne predviđa gramatički sistem, i koje ne bi produkovao i ne bi potvrdio kao rečenicu svog maternjeg jezika nijedan odrasli izvorni govornik nekog jezika sa tipičnom jezičkom sposobnošću. Terminom **agramatizam** može se označiti nepostojanje ili gubitak jezičke sposobnosti da se rečenica (ili njen deo) prepozna ili produkuje prema deskriptivnim gramatičkim pravilima maternjeg jezika (Kašić, 2002:115-116). Dok je postojanje agramatizma u vezi sa jezičkim poremećajima i patologijom jezika, negramatičnost je normalna faza u procesu usvajanja jezika.

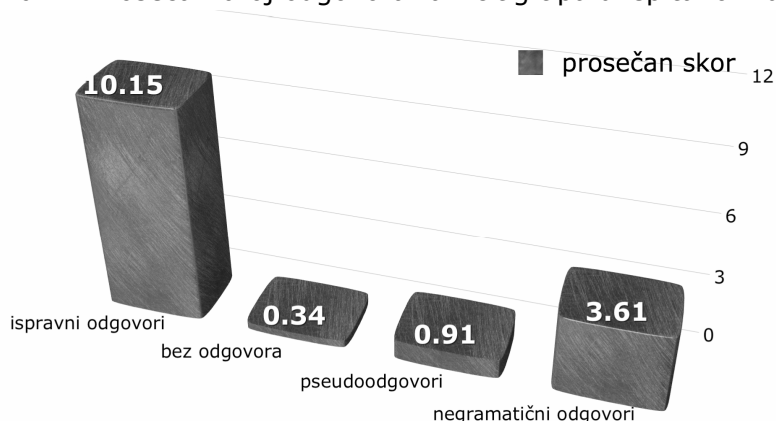
Statistička obrada dobijenih rezultata urađena je pomoću softverskog paketa SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 12.0.

Od ukupnog broja ispitivane dece, od njih 200, u svim uzrasnim grupama bilo je ukupno 106 devojčica i 94 dečaka. Za potrebe ovog istraži-

vanja nije uzet u obzir uticaj pola na postignuće učenika u upotrebi temporalnih subjunktora.

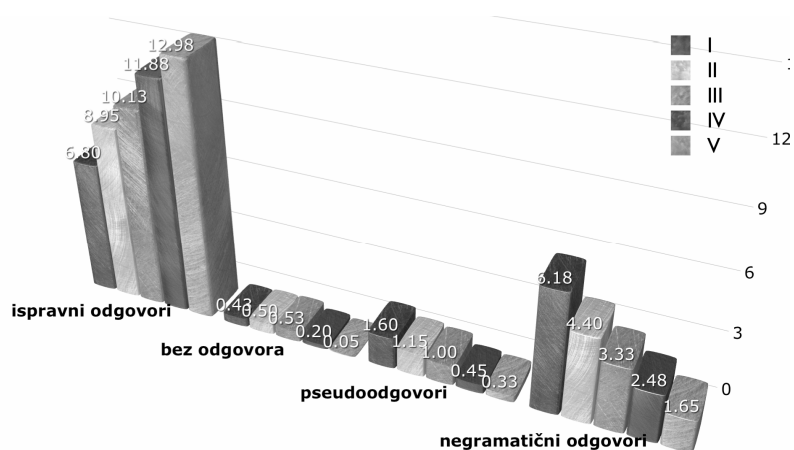
Na grafiku br. 1 može se videti prosečan broj svih odgovora koji su svrstani u četiri kategorije (adekvatni odgovori, bez odgovora, odgovori sa pseudozavisnim rečenicama, negramatični odgovori) na celokupnom uzorku.

Grafik br. 1 Prosečan broj odgovora različitig tipa u ispitanom uzorku



Na nivou kompletnog uzorka, najviše je u proseku dobijeno adekvatnih odgovora (10.15). Sledeći po brojnosti prosečnih odgovora su negramatični odgovori, ali u znatno manjem broju, svega 3.61. Odgovori u kojima su ispitanici formirali pseudozavisne rečenice su u proseku znatno manje zastupljeni uzimajući u obzir ukupan uzorak svega 0.91. Ubedljivo je najmanje dobijeno odgovora koje ispitanici nisu upisali, 0.34.

Grafik br. 2 Prosečan broj različitih tipova odgovora prema uzrasnim grupama



Kao što se vidi iz grafika br.2, broj adekvatnih odgovora raste sa uzrastom učenika. Kod učenika I razreda broj ispravnih odgovora je u proseku 6.80, dok se kod učenika V razreda broj odgovora ovoga tipa povećao na 12.98 prosečnih odgovora. Dakle, ispravni odgovori su se gotovo udvostručili. Ovde ćemo izneti jedno zanimljivo zapažanje koje je uočeno u dobijenim rezultatima: najveći napredak u produkciji adekvatnih odgovora uočen je između I i II razreda, dok je razlika u broju ovih odgovora najmanja između II i III razreda.

Broj odgovora sa negramatičnom produkcijom opada sa uzrastom učenika. I ovde je interesantno izneti zapažanje da je do najvećeg smanjenja ovih odgovora došlo kod učenika II razreda u odnosu na I, dok je najmanji pomak u negramatičnoj produkciji napravljen između IV i V razreda.

Broj odgovora sa pseudozavisnim rečenicama se takođe smanjuje sa uzrastom dece.

Učenici II i III razreda su imali najveći broj odgovora koje nisu ponudili, odnosno najviše neupisanih odgovora. Najmanje ovakvih odgovora dobijeno je od učenika V razreda.

Ispitujući postignuće učenika svih uzrasnih grupa na pojedinačnim zadacima uočeno je da je najmanje adekvatnih odgovora dobijeno u četvrtoj, desetoj i četrnaestoj rečenici. Mišljenja smo da je slabije postignuće ispitanika u celokupnom uzorku u četvrtoj i četrnaestoj rečenici posledica još uvek neadekvatne upotrebe veznika i vezničkih spojeva. Očekivani odgovor u obe rečenice bi trebalo da glasi *pre nego što*. Verovatno je ovaj tročlani veznički spoj dodatno zbunio ispitanike, naročito u nižim razredima u okviru ispitivanih. Ovakav rezultat ide u prilog činjenici da se ovaj element sintaksičke strukture maternjeg jezika još uvek usvaja, odnosno da postoji izvesna postupnost u produkovanju i razumevanju ovog segmenta: prvo se usvajaju veznici, posle njih jednostavniji veznički spojevi (dvočlani), a tek posle njih višečlani veznički spojevi.

Slabije postignuće u desetoj rečenici je verovatno usledilo zbog značajne polisemičnosti koju razvija veznik *pošto*. Naime, deci je poteškoće u snalaženju sa ovom rečenicom stvarala činjenica da se isti veznik upotrebljava i kao kauzalni subjunktor, odnosno da se češće javlja u uzročnim zavisnim klauzama (*Pošto niste stigli na vreme, predavanje je otkazano*). Dodatnu zabunu je uneo i neuobičajen raspored klauza, odnosno inverzija, kao i to što se predviđena crta na kojoj je trebalo upisati odgovor nalazila na samom početku cele komunikativne rečenice. Svi navedeni činioci (polisemija, inverzija, početak rečenice) doprineli su slabijem razumevanju rečenice i slabijim rezultatim u ovom zadatku.

Statistička značajnost razlika u prosečnom broju svakog tipa odgovora po razredima ispitana je t-testom za nezavisne uzorke. Na tabeli br. 1 može se videti statistička značajnost razlika u prosečnom broju ispravnih odgovora po razredima.

Kao što se vidi iz tabele br. 1, statistička značajnost razlika u postignuću adekvatnih odgovora postoji između I i II, I i III, I i IV, I i V; zatim između II i IV i II i V; kao i između III i V razreda. Ovi rezultati nam pokazuju da se jezička kompetencija kod dece mlađeg školskog uzrasta ne proširuje postepeno već da se značajniji napredak dešava kod dece između I i II razreda, dok kod dece između II i III razreda dolazi do blagog stagniranja u proširivanju jezičke kompetencije.

Velike individualne razlike kod pojedinih učenika koji odstupaju od prosečnog broja adekvatnih odgovora i u smislu povećanog broja ispravnih odgovora i u smislu većeg broja negramatičnih odgovora, navodi na zaključak da se, između mnogih drugih, prema upotrebi ovog elementa u sintaksičkom sistemu razlikuju i kvalifikuju jezičke sposobnosti pojedinca.

Tabela br. 1

	razred	t	df	sig.
Ispravni odgovori	I razred	-2.888	78	.005
	II razred			
	I razred	-4.476	78	.000
	III razred			
	I razred	-7.739	70.547	.000
	IV razred			
	I razred	-10.046	61.998	.000
	V razred			
	II razred	-1.605	78	.113
	III razred			
	II razred	-4.544	71.581	.000
	IV razred			
	II razred	-6.689	63.062	.000
	V razred			
	III razred	-2.726	78	.008
	IV razred			
	III razred	-4.751	63.222	.000
	V razred			
	IV razred	-2.255	78	.027
V razred				

Tabela br. 2 Statistička značajnost razlika u prosečnom broju neupisanih odgovora po razredima ispitana t-testom za nezavisne uzorke.

	razred	t	df	sig.
Bez odgovora	I razred	-.234	78	.815
	II razred			
	I razred	-.321	78	.749
	III razred			
	I razred	1.032	78	.305
	IV razred			
	I razred	2.815	44.719	.007
	V razred			
	II razred	-.061	78	.951
	III razred			
	II razred	.877	78	.383
	IV razred			
	II razred	1.525	40.106	.135
	V razred			
	III razred	.972	78	.334
	IV razred			
	III razred	1.659	40.176	.105
	V razred			
	IV razred	.835	78	.406
	V razred			

Na tabeli br.2 je predstavljena statistička značajnost razlika u prosečnom broju odgovora koji nisu dati i nisu ponuđeni u zagradi. U ovoj grupi su i odgovori u kojima je izbor lekseme bio neadekvatan, menjao je smisao iskaza, ali nije stvarao negramatičan niz. To su odgovori tipa: *Ivan se okrenuo jer je sigao Marko; Pošto je trčao po hodniku, Zoran se okliznuo; Ako budem bila bolesna, neću izlaziti iz kuće.* Ovakve odgovore je produkovalo najmanje učenika na svim uzrastima, i među razredima ne postoji statistička značajnost razlika u prosečnom broju ovih „praznih“ odgovora. Ipak, najviše odgovora bez odgovora produkovali su II i III razred. Iz ovoga se može zaključiti da su u I razredu ovi odgovori otišli u korist negramatičnih odgovora, dok su se u IV i V razredu prelili u adekvatne odgovore.

Tabela br. 3

	razred	t	df	sig.
Pseudoodgovori	I razred	1.660	78	.101
	II razred			
	I razred	2.399	78	.019
	III razred			
	I razred	5.160	78	.000
	IV razred			
	I razred	5.919	60.570	.000
	V razred			
	II razred	.589	78	.557
	III razred			
	II razred	3.072	64.414	.003
	IV razred			
	II razred	3.741	59.489	.000
	V razred			
	III razred	2.718	78	.008
	IV razred			
	III razred	3.478	65.868	.001
	V razred			
	IV razred	.794	78	.430
V razred				

U tabeli br. 3 data je statistička značajnost razlika u prosečnom broju odgovora sa pseudozavisnim klauzama po razredima. U ovu grupu smo svrstali odgovore tipa: *Sanja i Jasna su razgovarale jer su prelazile ulicu; Petar je gledao film jer je ušla Vesna; Marko ne igra više košarku iako se povredio; Verovaću u tebe mada si mi prijatelj; Marija je zaspala jer se vratila od drugarice; Iako su se posvađali, ne razgovaraju sa Slavkom...* Ispitanici su, kao što se vidi i iz navedenih primera najviše formirali pseudouzročne i pseudodopusne zavisne klauze. Statistička značajnost razlika u ovim odgovorima postoji između I i IV, I i V razreda; zatim između II i IV, II i V; kao i između III i V razreda. Kao uzrok pojavljivanja ovakvih klauza u jeziku dece mlađeg školskog uzrasta javlja se upotreba neodgovarajućih veznika u zavisnim klauzama pošto se u okviru sintaksičke strukture maternjeg jezika ovaj segment usvaja sasvim pri kraju druge faze razvoja sintaksičkog sistema maternjeg jezika (negde oko jedanaeste godine).

Tabela br. 4 Statistička značajnost razlika u prosečnom broju negramatičnih odgovora po razredima ispitana t-testom za nezavisne uzorke

	razred	t	df	sig.
aduNegramatični odgovori	I razred	2.808	78	.006
	II razred			
	I razred	4.906	70.400	.000
	III razred			
	I razred	7.219	51.992	.000
	IV razred			
	I razred	8.590	56.541	.000
	V razred			
	II razred	2.001	78	.049
	III razred			
	II razred	4.163	55.314	.000
	IV razred			
	II razred	5.751	78	.000
	V razred			
	III razred	2.182	78	.032
	IV razred			
	III razred	4.104	78	.000
	V razred			
	IV razred	2.724	78	.008
	V razred			

U radu *Negramatičnost i agramatizam u aktivnom sintaksičkom razvoju* (Kašić, Borota:2003), pojavili su se, između ostalih, u grupi dece sa normalnim jezičkim razvojem, i sledeći negramatični iskazi: iskazi sa neodgovarajućim veznikom u zavisnim klauzama, i nepostojanje veznika u zavisnim klauzama. Slični iskazi su se javili i kod dece sa razvojnom disfazijom, ali u drugačijem broju i drugačije raspoređeni. Ovakvi iskazi su se pojavili i u našem istraživanju. Međutim, mi ovde ne govorimo o agramatizmu nego samo o agramatičnoj/negramatičnoj produkciji jer je iz svega što smo do sada naveli, a na osnovu dobijenih rezultata sasvim jasna činjenica da su ispitanici u fazi usvajanja ovog segmenta sintaksičke strukture maternjeg jezika.

V

Na osnovu rezultata dobijenih u ovom istraživanju, na osnovu analize tabela i grafikona, mogu se izvesti određeni zaključci.

- a. Adekvatna upotreba temporalnih subjunktora povećava se sa uzrastom što potvrđuje pretpostavku da se ovaj segment sintaksičke strukture usvaja u fazi proširivanja sintaksičke kompetencije.
- b. Broj negramatičnih produkcija opada sa uzrastom. Deca nižih razreda u okviru ispitivanog imaju više teškoća u formiranju gramatičnih rečenica maternjeg jezika pa zbog toga imaju veliki broj negramatičnih odgovora. Idući prema starijim razredima, broj negramatičnih konstrukcija sve se više smanjuje.
- c. Produkcija i upotreba pseudozavisnih rečenica takođe korelira sa kognitivnim razvojem dece mlađeg školskog uzrasta. Učenici prvog, drugog i trećeg razreda formirali su veći broj pseudouzročnih i pseudodopusnih klauza, dok je broj ovakvih odgovora kod učenika četvrtog i naročito petog razreda zamenljivo mali.
- d. Kod dece mlađeg školskog uzrasta javlja se negramatična produkcija u ispitivanom delu sintaksičke strukture. Ovakva produkcija je posledica proširivanja jezičke kompetencije u fazi razvoja jezičkog sistema, a u skladu je s nivoom kognitivnog razvoja.
- e. U fazi proširivanja jezičke kompetencije uočen je značajan napredak između prvog i drugog razreda, a izvesna stagnacija između drugog i trećeg razreda.
- f. Zapaženo je da su se deca mlađih razreda u okviru ispitivanog uzrasta slabije snalazila u izboru i upotrebi vezničkih spojeva. Učenici mlađih razreda su ili birali samo jednu reč iz vezničkog spoja (češće) ili su veznicima i vezničkim spojevima pridruživali još neku leksemu (ređe). Kod starije dece ova pojava je na nivou sporadičnosti.
- g. Inverzija, postavljanje temporalne zavisne klauze ispred nezavisne u okviru komunikativne rečenice više je zbunjivala decu mlađeg uzrasta nego starije u ispitivanom uzorku.

PRILOG

JEZIČKI KORPUS ZA PROCENU UPOTREBE TEMPORALNIH SUBJUNKTORA:

1. Petar je gledao film _____kad je ušla Vesna. (ako, kad, jer)
2. _____ su se posvađali, ne razgovaraju sa Slavkom. (iako, dok, otkako)
3. Verovaću u tebe_____si mi prijatelj. (dok, otkad, mada)
4. Ivan se okrenuo_____je stigao Marko. (ukoliko, da, pre nego što)
5. Sanja i Jasna su razgovarale _____su prelazile ulicu. (jer, dok, čim)
6. _____je izašla, počela je kiša. (iako, zato što, tek što)
7. Marko ne igra više košarku_____se povredio.(iako, otkako, zato)
8. Učićemo_____živimo. (dok god, čim, jer)
9. Mama je već postavila sto_____su došli gosti. (kad, kako, da)
10. _____je izašao iz voza, ugledala ga je. (tek,, pošto, gde)
11. _____je trčao po hodniku, Zoran se okliznuo. (kako, dok, da)
12. Marija je zaspala_____ se vratila od drugarice. (da, samo što, jer)
13. _____budem bila bolesna, neću izlaziti iz kuće. (kako, sve dok, iako)
14. _____je izašla, Gordana je pojela sendvič. (pre nego što, jer, dok)
15. _____smo bile na moru zajedno, Tanja me izbegava. (otkako, jer, kad)

OČEKIVANI ODGOVORI:

- | | |
|-----------------|------------------|
| 1. Kad | 9. Kad |
| 2. Otkako | 10. Pošto |
| 3. Dok | 11. Dok |
| 4. Pre nego što | 12. Samo što |
| 5. Dok | 13. Sve dok |
| 6. Tek što | 14. Pre nego što |
| 7. Otkako | 15. Otkako |
| 8. Dok god | 16. |

LITERATURA

1. Kašić, Z. (2002): Agramatična produkcija i semantička „zbrka“ kod dece ranog školskog uzrasta, *Istraživanja u defektologiji I*, Defektološki fakultet Univerziteta u Beogradu
2. Kašić, Z., Borota, V. (2003): Negramatičnost i agramatizam u aktivnom sintaksičkom razvoju, *Srpski jezik VIII/1-2*, str.439-455
3. Kristal, D. (1995): *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd, Nolit
4. Kristal, D. (1985): *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Nolit
5. Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (2000): *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd, ZUNS
6. Stevanović, M. (1986): *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd, Naučna knjiga
7. Ivanović, M. (2007): Upotreba negacije za posebno potvrđivanje, *Beogradska defektološka škola 2/2007*, str.83-97, Beograd, Društvo defektologa Srbije i FASPER
8. Popović, B. (1982): Subjunktori u uzročnim i posledičnim rečeničnim sklopovima u nemačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskohrvatskom, (doktorska disertacija), Beograd, Filološki fakultet

THE USE OF TEMPORAL SUBJUNCTORS OF EARLY SCHOOL AGE CHILDREN

This work presents the results of a research of the use of temporal subjunctors of early school age children. This research has been carried out on a sample of 200 examinees, divided into five different age groups, i. e. 40 children in each grade (I, II, III, IV and V). Our examination has been conducted on the language corpus specially made for this purpose. The corpus contains fifteen declarative communicative sentences with subordinate temporal clause all of them meaning the time, or the measure of time.

The aim was to see if there was any correlation between the use of temporal subjunctors and cognitive development of early school age children.

The results show that there is certain correlation between the use of temporal subjunctors and cognitive development of early school age children. The results also confirm that children between eight and eleven years are still in learning course of syntactic language level and semantic development level.

Key words: subjunctors, temporal subjunctors, temporal clause, language competence, syntactic competence, expanding language competence